

SİNAN HAKAN  
Cumhuriyet'e Giderken Kürtler  
(1920-1923)

SINAN HAKAN 1976'da Van, Gevaş'ta doğdu. İnşaat mühendisi ve sanayici. Sivil toplum örgütlerinde ve meslek kuruluşlarında görev aldı. Gazete ve dergilerde ekonomi, Kürt tarihi, Kürt sorunu ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci üzerine Kürtçe ve Türkçe makaleler yayımladı. Evli ve iki çocuk babasıdır. Diğer kitapları: *Müks Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud* (Pêri Yayınları, 2002), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867* (Doz Yayınları, 2007), *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)* (İletişim Yayınları, 2013). Ayrıca İ.A. Orbeli'nin *Li Muksê Folklor û Jiyan-rojane* (Nûbihar Yayınları, 2010) başlıklı çalışmasını yayına hazırlamıştır.

İletişim Yayınları 3352 • Araştırma-İnceleme Dizisi 566

ISBN-13: 978-975-05-3568-0

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Salt Araştırma, Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Şirin Gürkan

DIZIN Salih Kızıl

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

**İletişim Yayınları** · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SİNAN HAKAN

Cumhuriyet'e  
Giderken  
Kürtler  
(1920-1923)





# İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
Önsöz.....	9
Giriş.....	11
1 Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluş Döneminde Kürdistan.....	15
2 1920 Yazında Kürtler ve Kürdistan.....	38
3 Sevr Antlaşması ve Etkileri.....	66
4 Sevr Sonrasında Kafkaslar ve Kürdistan.....	82
5 1920 Sonbaharı: Koçgiri Hadisesinin İlk Perdesi.....	102
6 Gümrü Antlaşması ve Etkileri.....	113
7 1920 Yılı Son Bulurken Elcezire Cephesi ve Güney Kürdistan.....	120
8 1921 Yılına Girerken Kürtler.....	131
9 1921'in İlk Yarısında Kürtler.....	148
10 1921'in İkinci Yarısında Kürtler.....	166

11	1922 Yılına Girerken Kürdistan ve Kürtler .....	177
12	Sımko Ağa Hareketinin Seyri ve Türkiye Kürdistan'ındaki Yansımaları .....	191
13	Sımko Ağa Hareketinin Sonu ve Genel Yansımaları .....	204
14	1922 Sonbaharında Güney Kürdistan.....	218
15	Lozan Süreci Başlarken Kürtler .....	226
16	Lozan Görüşmelerinde İlk Perde .....	239
17	Lozan Devam Ederken BMM ve Kürdistan'da Vaziyet.....	251
18	Lozan'da Musul ve Güney Kürdistan Gerilimi .....	262
19	Lozan'daki Tartışmaların BMM ve Kürt Toplumunda Yansımaları .....	282
20	Lozan Görüşmeleri Kesilirken Güney Kürdistan'da Vaziyet.....	292
21	BMM'de Lozan, Musul ve Güney Kürdistan Tartışmaları .....	297
22	Lozan Tartışmaları Sürerken Güney Kürdistan ve Sımko Ağa.....	310
23	Lozan'da İkinci Perde ve Güney Kürdistan'daki Gelişmeler .....	324
24	Lozan'da Son Kavşağa Girerken.....	337
25	Lozan'dan Cumhuriyet'in İlanına .....	353
	Sonuç.....	363
	KAYNAKÇA .....	367
	DİZİN .....	375

## KISALTMALAR

ABE	Atatürk'ün Bütün Eserleri
<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
akt.	Aktaran
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
CUA	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
HTUS	Hakkı Tarık Us Koleksiyonu
İHİT	İstiklal Harbiyle İlgili Telgraflar
s.	Sayfa
TİH	Türk İstiklal Harbi
TTK	Türk Tarih Kurumu

### Arşiv Belgeleri Kod Kısaltmaları

BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
DH.İUM	Dahiliye İdare-i Umumiyye
DH.KMS	Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.ŞFR	Dahiliye Şifre Kalemi

HR.İM Hariciye İstanbul Murahhashğı  
HR.SYS Hariciye Siyasi  
HR.TO Hariciye Tercüme Odası  
HSD.AFT Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı  
İ.DUIT İrade, Dosya Usulü  
MV Meclisi Vükela Mazbataları  
FO. Foreign Office



## Önsöz

Türkiye'nin kuruluş sürecini Kürt tarihi ve modern Kürt sorunu bağlamında üç ana bölümde değerlendiriyorum. 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'yla tamamlanan bu tarihsel sürecin ilk bölümü *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)* başlığıyla yayımlanmıştı. Bu tarihsel kesitin ikinci kitabı olan bu çalışma, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışından 1923'te Lozan Atlaşması ve akabinde Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin tarihsel sürecini tamamladığı, modern Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun yeni bir siyasal zeminde şekillendiği bu dönem Kürt ve Kürdistan meselesi temelinde çeşitli yönleriyle değerlendirilmeye, aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne ait arşiv belgelerinin yanı sıra, erişime açık İngiliz arşiv belgeleri, ikincil kaynak olarak yayımlanan İngiliz arşiv belgeleri, dönem meclis tutanakları ve dönem gazeteleri birincil kaynağımızı teşkil etmiştir. Bununla beraber konuya ve döneme ilişkin pek çok basılı eserden de istifade edilmiştir.

Türkiye'nin Irak-Güney Kürdistan sınırı haricinde egemenlik sınırlarının büyük oranda şekillediği bu dönem, modern

Türkiye'nin temel kuruluş evresi olduğu gibi Türkiye ve Ortadoğu'nun güncel Kürt meselesinin de en önemli tarihsel zeminini teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in ve Lozan Antlaşması'nın yüzüncü yılına girdiğimiz günümüzde, Kürt ve Kürdistan meselesi Türkiye, Ortadoğu ve dünya siyasetinin çözüm bekleyen en önemli meselesinden biridir. Konunun tarihsel derinliğiyle çözümüne katkı sunma babında hazırdığım bu çalışmada desteğini esirgemeyen tüm dostlarıma ve İletişim Yayınları'na teşekkürü borç bilirim.

SINAN HAKAN  
*Ağustos 2023 İstanbul*

## Giriş

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin mukadderatını belirleyip modern Türkiye'nin kuruluşunun kapısını aralayan en önemli gelişme kuşkusuz Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da teşkiliyle Kuvayı Milliye hareketinin kurumsal bir devlet yapılanmasına dönüşmesi olmuştur. Bu, Kürt toplumu ve Kürdistan meselesi bağlamında tarihsel gidişatı belirleyen en önemli gelişmelerden biridir. Devam eden süreçte Osmanlı Devleti ve saltanatı siyasal ömrünü tamamlamış, Osmanlı coğrafyasında ve Bolşevik Rusya'nın egemenlik sınırına giren Kafkasya'da yeni devletler vücuda gelmiş, Lozan Antlaşması ile birlikte yeni Türkiye devletinin Irak-Güney Kürdistan hududu haricinde egemenlik sınırları önemli ölçüde şekillenmiştir.

Günümüz Kürt meselesinin bilimsel bir zeminde ve hakkaniyet çerçevesinde değerlendirilebilmesi için Kürtlerin bu önemli tarihsel kesit içindeki yerlerinin ve rollerinin hakkıyla anlaşılması gerekmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda modern Türkiye bağlamında, resmî tarih tezlerine eleştirel bir gözle yaklaşmayı, kuruluş sonrası inkılaplar döneminin Kemalist paradigmasıyla yeniden yüzleşmeyi ve tartışmayı beraberinde getirmektedir. Benzer bir durum –kendine özgü koşulları içerisinde– kuşkusuz Irak, Suriye ve İran Kürdistan'ı ve hatta Kafkasya

Kürtleri için de geçerlidir. Bu tarihsel dönemin siyasal ve sosyolojik bir zeminde aydınlatılması, Türkiye Kürt toplumunun sosyopolitik gerçekliklerinin daha iyi tanınmasını, farklı sosyolojik dinamiklerinin birbirleriyle münasebet ve mücadelesinin tarihsel arka planının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu durum ayrıca Kafkasya'dan Ortadoğu coğrafyasına kadar Kürt-Ermeni ve Kürt-Nasturi ilişkilerinin tarihsel sosyo-psikolojik mirasının da daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışından Cumhuriyet'in ilamına kadarki tarihsel kesit kendi içinde oldukça önemli evreleri ihtiva etmektedir. Sevr Antlaşması, TBMM Ordularının Ermeni kuvvetlerine karşı Kafkasya Cephesi'ndeki zaferi ve Gümrü Antlaşması, Bolşevik Rusya ile kurulan yeni dengeler, Batı Cephesi'nde Yunan Savaşı, saltanatın kaldırılması gibi evreler bu tarihsel kesit içerisinde önemli dönüm noktalarını teşkil eder. Bunun yanı sıra Kürdistan coğrafyasında Elcezire Cephesi'nin kuruluşu, İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa'nın mücadelesi ve BMM ile ilişkileri, Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci'nin ikinci dönemi, Revanduz Müfrezesi meselesi, Suriye Hudut Cephesi, Koçgiri başkaldırısı gibi pek çok altbaşlık bu çalışmaya konu olacak. Üzerinde durulan önemli bir husus da BMM-Kürt ilişkileri ve bu ilişkilerin Kürt toplumundaki yansımalarıdır. BMM'de Kürtlerin temsil edilmesi, Mustafa Kemal ve kurucu iradenin Kürt ve Kürdistan tasavvuru, politikaları ve bu bağlamda Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bunun Türkiye Kürdistanı'ndaki, İran ve Güney Kürdistan'daki yansımaları da önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu süreç boyunca saltanat makamı ile İstanbul hükümetlerinin süreçteki rolleri, Türkiye-Bolşevik Rusya görüşmeleri ile Paris ve Londra'da devam eden barış görüşmelerinde Kürt ve Kürdistan meselesinin çerçevesi ve Ankara Hükümeti'nin bu meseleye uluslararası meşruiyet çerçevesinde sunduğu perspektif ve çözüm önerileri önemli bir başka inceleme alanıdır. Bununla beraber Bolşevik Rusya'nın, İran devletinin yanı sıra egemen Avrupa devletlerinin Kürt ve Kürdistan meselesine bakış açıları ve çözüm çerçeveleri de üzerinde durulan önemli diğer başlıklardan bazılarıdır.

Saydığım tüm bu başlıklar konu dahilinde tarihsel kronoloji içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Gerek İstanbul'daki klasik Osmanlı Kürt entelijansiyasının gerek Kürdistan coğrafyasındaki Kürt aktörlerin Ortadoğu ve Avrasya'nın yeni bir siyasal şekillenmeye gittiği bu dönemde, tasavvurları, faaliyetleri, ege-men güçler ve birbirleriyle ilişkileri, bunun da Kürt tarihi bağ-lamındaki neticeleri aydınlatılmaya çalışılmış, bu sürecin Kür-distan'daki sosyopolitik yansımaları ele alınmıştır.

Çalışmaya giriş babında, öncelikle 1920 Nisanı'nda Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'nin Kürt ve Kürdistan bağlamında yarattığı yeni atmosferi ve bu süreçte meydana gelen hadisele-ri değerlendirmek gerekmektedir. Meclisin açıldığı bu dönem Ankara-Bolşevik Rusya arasında ilk diplomatik ilişkilerin başla-dığı, ayrıca Paris'te itilaf devletlerinin şekillendirdiği ve sonraki süreçte "Sevr" olarak imzalanan antlaşma metninin Osmanlı pa-yitahtında, Ankara ve Kürdistan'da yansımalarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Yine bu dönem klasik Osmanlı siyaset kodla-ryla şekillenmiş ve Kürt Teali Cemiyeti etrafında toplanmış ge-leneksel İstanbul Kürt entelijansiyasında muhtariyetçi-müsta-kilci fikirlerin ayrışmaya gittiği bir dönemdir.



## Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluş Döneminde Kürdistan

1920 baharı yeni Türkiye kadar Kürtler ve Kürdistan açısından da geleceği şekillendiren önemli gelişmelerin cereyan ettiği bir dönemdir. Gerek İstanbul gerek Kürdistan'daki Kürt aktörlerin ve Kürt toplumunun siyasal eğilimlerinin, faaliyetlerinin ve arayışlarının sağlıklı bir analize konu olması için dönemin iç, bölgesel ve uluslararası siyasetteki bu değişim ve gelişmelerin Kürt meselesine etkileri bağlamında incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Zira bu süreçte şekillenmeye başlayan yeni siyasal atmosfer ve dengeler, Kürt toplumunun Lozan'a giden sürece kadarki en önemli toplumsal motivasyon ve fikrî referans noktalarının zeminini de teşkil etmektedir.

Iran Kürdistan'ında Sımko Ağa'nın büyük bir güç haline geldiği, Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci'nin sürgünde olduğu bu dönemde Kuzey Kürdistan'da iki odaklı bir Kürt siyasal temsilinden bahsetmek kabildir. Bunlardan biri daha çok Kürt toplumundaki "Ermenistan travması" üzerine şekillenip bütüncül bir yapı arz etmeyen, iç ve dış koşullar dahilinde büyük ölçüde Ankara Hükümeti'ne tabi Kürt aşiret reislerinin temsil ettiği çizgi olmuştur. Diğeri ise tüm iç çelişkileriyle Kürdistan modernleşmesinin bir nevi temsilcisi hüviyetindeki Baban, Nehri, Cemilpaşazade, Bedirhani ailesine mensup isim-